

ANTROJI DALIS

MOKSLAS, MENAS, LITERATŪRA

DRAUGAS

Saturday supplement

1994 m. liepos mėn. 16 / July 16, 1994

Nr. 137(28)

KERTINĖ PARAŠTĖ

Teisus, bet tautą žlugdantis apmaudas

...buvo Rainiai, buvo Pravienskės, buvo miestelių aikštės su išniekintais žmonių lavonais, buvo tremtiniai, buvo kas jų grįžusių neįleisdavo į savo namus, bet... tų žiaurumų organizatorių ir vykdytojų nėra, ir viešai pasmerkti tą barbarizmą jau nėra reikalo, nes esą 'visi mes buvome pavergto krašto žmonės'. Šitie nepasmerkti žiaurumai yra viena rimčiausių kliūčių šiandieniniam mūsų gyvenime, tolimesniai me valstybės kūrimui — įsėja Ona Voverienė — (Draugas 1994.4.14).

Kada kai kuriems Lietuvoje tautinė veikla pastaraisiais dešimtmečiais atrodo kaip 'aukso amžius', yra nemaža mūsų tautos dalis, kurią ima apmaudas vien pagalvojus apie padarytą jiems skriaudą pokario laikais. Svarbiausia, kad dauguma to nebuvo nusipelnę, nebuvo nusikalte ir nebuvo teisėtai pakaltinti. Mirė kartu išvežti šeimos nariai, fizines kančios patyrė sveikata, o grįžus ne tik kad retas užjautė, bet nedavė padoriai gyventi. Per visą gyvenimą gali jie savaus klausyti „Už ką?!“, „Kodėl aš?“ Ir tikriausiai kyla gilus apmaudas. Pagrįstas ir teisingas apmaudas dėl visos tos neteisybės.

Šiaurės eskizuose (1988) Vladas Vyšniūnas prisimeną: „Man tada buvo 24 metai, maždaug tokio pat amžiaus buvo ir dauguma likimo draugų. Mes nepaprastai troško me gyventi žmonišką gyvenimą“. Ten būdamas, „ne kartą ir ne du buvau praeikęs žmones, Dievą ir Visatą“. Jis pats neįsėdėjo „nė lašo nuolankumo despotams... Akis už aki, dantis už dantį — kitokios evangelijos negali būti!“ Pripažįsta tačiau, kad „dauguma lietuvių buvo taip įpratę prie visų pripažintų moralės normų, jog net mintyse nedrįso su jomis nesutikti“. Štai palikimas vienos svarbios mūsų tautos dalies.

Užjūrio lietuviui negali pretenduoti, jog jie nujaucia, per kokias kančias yra perėję daug mūsų. Dažnai jų tačiau, skaitydami tremtinių prisiminimus, pagalvoja: „There, but for the grace of God, go I“ (Štai, jei ne Dievo malonė, einu aš). Lietuvoje seserys matė, jų vaikai giliau jaučia.

Nukentėjusieji ir jų šeimos ne-reikalauja užmokesčio už be kaltės sugriautą gyvenimą. Pagaliau už tas kančias pinigais negalima būtų atlyginti. Norėtų

išgirsti atsiprašymą, pripažinimą, kad skriauda padaryta. To reikalaujant teisingumas. Kada to nėra, kyla apmaudas, kuris išsi-veržia pamačius vis geriau gyvenančius „nepalietuosius“. Atrodo, kad pasilieka toks gilus jausmas: kada tiek nekaltų kentėjo, ar kiti turėjo teisę normaliai gyventi?

Kalbama ne apie teisinį apkal-tinimą, bet apie moralinį nuosprendimą, taikomą tiems, kurie dir-ba sistemoje, persekiojusioje ki-tus. Vakaruose yra beveik visur priimta pažiūra, kad žmogaus ne-galima teisti dėl bendravimo su kaltaisiais (guilt by association). Tam priešingybė buvo Sovietų tremimui šaulių, policininkų, visų tų, kurie turėjo ką nors ben-dro su vienetais, kurių kai kurie nariai išimtiniais atvejais nusikal-to. Visa mūsų tauta kai kurių yra kaltinama už bendradarbiavimą su žudikais ir už nekaltųjų neuz-stojimą. Kaltinami yra pulkai ir jų kareiviai už poros jų kuopų žiaurumus. Tokių kaltinimų bu-vusios aukos dabar panašiai dažnai kaltina nomenklatūrą už bendradarbiavimą su komunisti-ne represija arba už dalyvavimą jos organizacijoje.

Kad ir priimtum teisinį ben-dravimo nekaltybės dėsni, pasi-lieka dažnai keliamas moralinio nekaltumo klausimas buvusiesiems komunistų partijos nariams. Vis-kas kartais kaltintojams pakliū-va į moralinių kaltinimų krepšį: Centrinio Banko valdytojo atsta-tymas, mokesčių kelimas, su Maskva derybos, importų tvarky-mas ir pan. Atrodytų, kad nega-vės politinio išsišimimo jau nebegali nieko moraliai spresti ar pa-daryti. Neseniai buvo sakoma bu-vusiems komunistams ar tik nor-maliai gyvenusiems, kad jie negali daryti lietuvių tautai pat-riotinių ir tinkamų sprendimų. Dabar jiems primetamas nemora-lumas, ką jie bedarytų. Atrodo taip pat, kad juo labiau nepalies-tieji grąžina į viešumą netolimos praities neuviktus darbus, tuo didesnis kyla nepasitenkinimas tarp nukentėjusiųjų ir juos atjau-čiančiųjų. Pasilikus neatitaisytai moralinei skriaudai, nepaisant oficialių reabilitavimų, vis gar-sesni kairiųjų kaltintojai dažnai pakliūva į patoso, aimanavimo ar neligos žabangus, o labiausiai į prasišveržiantį apmaudą.

Savaimė aišku, kad turime pri-liauti bendrus politikoje ar

ekonomikoje moralinius dėsnius, kaip, pavyzdžiui, žodžio laikymą, nors sakoma, kad politikams leis-tina keisti nuomonę. Smerktinas kyšių ėmimas arba narkotikais prekiavimas. Svetimo turto pasi-savinimas arba įmonių išteklių piktnaudžiavimas. Bet kada pri-trūkusi ar iš viso neturint gerų argumentų, griebiamasi oponent-us apkalinti vien tik nemoralu-mu, kada diskusijos vyksta apie krašto valdymą, tada nebelineka darbingo dialogo, nebelineka gali-mybės rimtai veikti savąją aplin-ką demokratinėje visuomenėje. Kad kiek galima daugiau piliečių įsijungtų į krašto valdymo svar-stybas, daugelis kraštų vadovau-jasi demokratijos dėsniais, nors ir kaip būtų sunku pripažinti dau-gumos valią. Nors ir kaip sunku būtų daugumai nepažeisti mažu-mos teisių. Nors ir kaip sunku būtų dirbti pagal tinkamą politi-nę kultūrą.

Nepripažinus tų taisyklių, la-biausiai nukentia tie, kurie neįvertina politinės realybės ir kalba moralistiškai, kada reikia kalbėti dalykiškai. Jokių būdu neneigiant bendrų moralinių pa-grindų, ignoruoti demokratines sistemas nerasta veiklos taisy-kles yra politinė savivadybė. Užtat Lietuvoje nukentėjusieji, didžiai verti būti užjauciami, nepajėgia suprasti, kad ant šios žemės vien reikalaujant moralinės teisybės ir šauktis į Dangų neuž-tenka — reikia politinės išminties ir tinkamos veiklos. Kitaip, kad ir teisingas, ir nuosirdus morali-zavimas nei jiems, nei jų ar-timiesiems, nei visai tautai nepadaeda.

Pasinaudodami giliu buvusiai nomenklatūrai jaučiamu nepasi-tikėjimu, kai kurie dešiniai vi-suomenės atstovai tiek politinėje, tiek spaudoje arenoje su pasi-didžiavimu, reikia ar nereikia, vana visus, kurie norėtų mėgi-ni sudaryti normalias gyvenimo sąlygas daugumai tautiečių. Toks visokių aprašų apibendrinimas ir suvedimas į juoda ar balta uždengia kaip migla mūsų pro-blemas ir galimybes krašto valdy-me ar jo apgynime. Tie, kurie mėgina atrasti padorių žmonių ir kaip galvojančių tarpe, kartais yra apšaukiami daugiaveidžiais. Nebematyti tikrų nusikaltėlių ar moraliskai smukusių, nes didelė dalis tautos yra sugrūstą į vieną iš anksto pasmerktą maišą. Lai-mei, antikomunistų tarpe ran-dame nemažai šitam nusiteiki-mui išimčių. Viena jų, tai Krikščionių demokratų partijos kiek galima dalykiška kritika savo oponentams vyriausybės. Ar su juo sutiksi ar ne, bet Vytautas Landsbergis taip pat konstruktyviai ir dažnai pristato savo gerai suformuotas užsienio politikos pastabas.

Išjungus demagogiškus neva moralistų pasisakymus, erzinan-čius jau ir taip pavargusią tautą, paaiškėtų, kas buvo niekšas, kas dabar mūsų turtą išieškoja, kas kito savinasi ir kaip visiems tinkamai gerinti gyvenimą. Žino-ma, neatsisakant savo pamatinių moralinių įsitikinimų, kurie tu-rėtų būti skirtingi nuo besmege-niško pavydo, savo menkavertiš-kumo jausmo ar nuogo pyktio. Žemo lygio visokie demagogai naudojasi tuo rusenanciu ir kar-tais atviru apmaudu prieš neva-liuosius.

Visi pasisakome norį gražios Lietuvai ateities. Ir vienu, ir kitu reikia pasiaukojimo. Ir vieniems, ir kitiems reikia paro-dyti supratimo, kad mūsų kraštas pajudėtų į gerovę. Jonas Mike-linskas įsėja, kad „tenka pradėti nuo to, kas elementaru ir visiems suprantama: buvusi nusikaltimas, turi būti ir bausmė“. Turėtų tačiau būti svarbus ir „reika-lingas šiltas, supratingas, pagrį-santis žodis, iš visų pusių...“ (J. laisvė, 1994 Nr. 118).

Užtat nesuprantama ir buv-siųjų komunistų partijos žmonių laikysena šituo atžvilgiu. Juk didelė dauguma jų sakosi netikė-ję į marksizmą ir buvę priešingi komunistų idėjoms. Svarbiausia, su retomis išimtimis bodejosi sta-linizmo teroru ir to laikotarpio neteisybėmis. Dabartinis Lietu-vo ambasadorius JAV dr. Alfon-

Mūsų neramus ieškojimas prasmės pomoderniajame pasaulyje

VACLAV HAVEL

Yra mastytojų, teigiančių, kad jeigu modernieji laikai prasidėjo su Amerikos atradimu, jie taipogi Amerikoje ir pasibaigė. Esą tai atsitiko 1969 metais, kada Amerika pasiuntė pirmuosius žmones į mėnulį. Nuo šio istorinio momento, sakoma, galima žymėti naują amžių žmonijos gyvenime.

Man atrodo, yra pakankamai gero pagrindo siūlyti mintį, kad modernieji laikai yra užsibaigę. Šiandien daug kas rodo, kad mes gyvename pereinamąjį laikotarpį, kada atrodo, kad kažkas baigia praėti ir kažkas kita skaudžiai gimsta. Tarsi kažkas trupėtų, pūtų ir išsektų, o kažkas kita, labai neaiškaus, iš tos skaldos dar tik kiltų.

Laikotarpiai istorijoje, kada vertybės iš esmės pasikeičia, nėra negirdėti... Būdingi tokių pereinamųjų laikotarpių bruožai yra kultūrų mišiniai ir liediniai, o taipgi intelektualinių ir dvasinių pasaulių gausa ir lygia-gretiskumas.

Tai yra laikotarpiai, kada visos nuoseklios vertybių sistemos žlunga, kada kultūros, atitulosios viena nuo kitos erdvėje ir laike, atrandamos arba susigrąžina-mos. Tai laikotarpiai, kada links-tama cituoti, megdžioti ir plesti, užuot autoritetingai skelbti ar integruoti. Nauja prasmė paleng-va gimsta iš daugelio skirtingų elementų sandūros arba sankir-čio.

Šiandien tokia dvasinė būse-na... yra vadinama pomoder-nizmu. Man simbolis tokios bū-senos yra beduinas, apsižergęs kupranugarį, vilkintis tradiciniu apsiaustu, po kuriuo jis mūvi džinsais, su tranzistoriniu radijo aparatu rankose ir reklama Coca-Colai ant kupranugario nugaros. Aš čia iš to nesišaipau, nei aš

tinkamai gerinti gyvenimą. Žino-ma, neatsisakant savo pamatinių moralinių įsitikinimų, kurie tu-rėtų būti skirtingi nuo besmege-niško pavydo, savo menkavertiš-kumo jausmo ar nuogo pyktio. Žemo lygio visokie demagogai naudojasi tuo rusenanciu ir kar-tais atviru apmaudu prieš neva-liuosius.

Užtat nesuprantama ir buv-siųjų komunistų partijos žmonių laikysena šituo atžvilgiu. Juk didelė dauguma jų sakosi netikė-ję į marksizmą ir buvę priešingi komunistų idėjoms. Svarbiausia, su retomis išimtimis bodejosi sta-linizmo teroru ir to laikotarpio neteisybėmis. Dabartinis Lietu-vo ambasadorius JAV dr. Alfon-

Is komunizmo 1989 metais išsilaivinusios Čekoslovakijos pirmajam prezidentui, ligamečiam disidentui, rašytojui Václav Havel, dabartiniam Čekijos respublikos prezidentui, šių metų liepos 4 dieną JAV Nepriklausomybės šventėje, Independence Hall, Philadelphiaje, buvo įteiktas Laisvės medalis. Čia spausdinamos ištraukos iš ta proga jo pasakytos kalbos.

braukiu intelektualinę ašarą dėl Vakarų komercinės plėtros, nai-kinančios kitokias kultūras.

Verčiau į tai aš žvelgiu kaip į būdingą išraišką šios dau-giakultūrinės eros, kaip į ženklą, kad vyksta kultūrų susijun-gimas. Aš tai matau kaip irodymą, kad kažkas dedasi, kažkas gimsta, kad mes esame fa-zėje, kada vienas amžius pakeičia kitą, kada viskas yra galima...

Tai siejasi su mokslo krize ar jo kaita, kaip modernaus pasaulio suvokimo pagrindo.

Stulbinantis mokslo išsivys-tymas, su jo besąlygišku tikėjimu į objektyvią tikrovę ir jo visiškai priklausomybė nuo bendrų ir protu pažįstamų dėsnių, pagimdė moderniąją technologinę civili-

zasiją. Tai pirmoji žmonių gimtinės istorijoje civilizacija, ku-ri aprėpia visą žemės rutulį ir tvirtai riša kartu visas žmonių bendruomenes, palenkdamas jas bendrai globalinei lemčiai. Tai šis mokslas įgalino žmogų pirmą kartą matyti Žemę iš erdvių savo paties akimis, tai yra matyti ją kaip dar vieną žvaigždę danguje.

Tačiau tuo pačiu metu san-tykis su pasauliu, kurį moder-nusis mokslas ugdė ir apipavi-dalino, dabar, atrodo, yra išeik-vojes savo galimybes. Vis la-biau aišku, kad, keistokai, tam santykiui kažko stinga. Jis jau neįstengia susisiekti su vidine tikrovės prigimtimi ir su esmine žmogiškąja patirtimi. Šiuo metu jis yra tapęs labiau skaidydamosi ir abejonės, negu integracijos ir prasmės šaltiniu. Jis kildina

kažką panašaus į šizofrenišką būseną: žmogus kaip stebėtojas darosi visiškai atskirtas nuo savęs kaip būties.

Klasikinis modernus mokslas apibrėždavo tik daiktų paviršių, vieną tikrovės matmenį. Ir kuo labiau dogmatiškai mokslas su juo elgėsi kaip su vieninteliu matmeniu, kaip su tikrove esme, tuo labiau jis tapo klaidinantis.

Šiandien, pavyzdžiui, galbūt mes žinom nepalyginti daugiau apie visatą, negu mūsų protėviai žinojo, tačiau vis labiau atrodo, kad jie apie ją žinojo kažką labiau esminio negu mes, kažką, kas nuo mūsų ištrūksta. Taip pat yra ir su gamta, ir su mumis pačiais. Kuo nuodugniau visi mūsų or-ganai ir jų funkcijos, jų vidinė struktūra ir juose vykstančios biocheminės reakcijos yra ap-rašomos, tuo mažiau mes įsten-giame suvokti dvasią, tikslą ir prasmę tos sistemos, kurią jie visi kartu sudaro ir kurią mes pati-riame kaip mūsų pačių vienintelį „save“.

Ir štai šiandieną mes esame atsidūrę paradoksaliaje padėtyje. Mes naudojames visais moder-niosios civilizacijos pasiekimais,

kurie mūsų fizinę buitį šioje žemėje yra palengvinę taip svar-biais atžvilgiais. Betgi mes ne visai žinom ką daryti su savim pačiais, kur mums kreiptis. Mūsų patirtų pasaulis atrodo chaotiš-kas, sutrauktas, sumišęs. Ne-atrodo, kad būtų jį integruojančių jėgų, jungiančios prasmės, tikro vidinio suvokimo tų reikšinių, kuriuos pasaulyje patiriame. Ekspertai mums gali išaiškinti bet ką objektyviame pasaulyje, o, tuo tarpu, mes patys savo gyve-nimą mažiau ir mažiau supran-tame. Trumpai tariant, mes gyve-name pomoderniajame pasaulyje, kur viskas yra galima ir beveik niekas nėra tikra...

Kultūriniai konfliktai dažneja ir, be abejo, šiandien yra pavoj-ingesni negu bet kada ankščiau istorijoje. Racionalumo eros pabaiga yra buvusi katastrofiška: apsiginklavę taisybiškai super-moderniais ginklais, dažnai iš tų pačių tiekėjų, ir sekami televizi-jos kamerų, įvairių gentinių kul-tūrų nariai kariauja vieni su kitais...

Bedugnė nuolat auga ir didėja tarp to, kas racionalu ir to, kas dvasiška, tarp išorinio ir vidinio, objektyvaus ir subjektyvaus, to, kas techniškai, ir to, kas moralu, kas visuotinė ir kas savita.

Politikams pagrįstai rūpi pro-blema kaip užtikrinti civilizacijos išlikimą, civilizacijos, kuri yra globalinė ir drauge aiškiai dau-giakultūrinė: kaip pritaikyti taikaus sambūvio priemones, ku-rios būtų visuotiniai gerbiamos ir pagal kokį principą jas nustatyti.

Šiuos klausimus primygtinai iš-ryškino du patys svarbiausi politiniai įvykiai antroje dvide-simtojo šimtmečio pusėje: kol-onijinės viešpatystės — hege-monijos žlugimas ir komunizmo grūtis. Dirbtinė pastarųjų de-simtmečių pasaulio tvarka yra žlugusi, o nauja, teisingesnė tvarka dar nėra iškilusi. Tad šių paskutinių šio šimtmečio metų pagrindinė politinė užduotis yra sukurti naują pasaulio pavidalą įvairioms kultūroms, tautoms, rasoms ir religijoms telkianams, vieniems, vidiniams susietos civiliza-cijos rėmuose. Šis uždavinys yra kuo skubiau vykdytinas dėl to, kad grėsmė šiuolaikinei žmonijai, kylanti iš vienkartinės civilizaci-jos vystymosi, darosi vis rimtesnė.

Daug kas tiki, kad šį uždavinį galima įveikti techniskom prie-monėm... Aišku, kad yra svarbu sukurti organizacines struktūras, tinkamas dabartiniam daugia-kultūriam laikams. Bet tokios pastangos pasmerktos nesekmei, jeigu jos neišaugo iš ko nors gilesnio, iš visuotinai brangina-mų vertybių.

Tai irgi gerai žinoma. Ir, ieško-dami versmingo šaltinio kurti naujai pasaulio tvarkai, papras-tai žvalgome į lauką, kuris yra tradicinis modernios teisėtvarkos pagrindas ir didysis modernųjų laikų pasiekimas: derinys tų ver-tybių, kurios — tarp kitų dalykų — pirmąkart buvo paskelbtos [In-dependence Hall, Philadelphiaje]. Aš turiu omeny pagarbą unikaliam žmogui ir jo ar jos lais-

(Nukelta į 4 psl.)

Šiame numeryje:

Kada teisingumas ir tautos gerovė susikerta • Vaclav Havel ban-do kreipti mūsų žvilgsnį į Dievą • Kaip KGB kiršino žydus ir JAV lietuvių • Poetas Eugenijus Matuzevičius (1917-1994) • Dariui ir Girėnui — Alfonsas Tyruolis • Jono Mikelinsko miniatiūros • Dailininkas Adolfas Valeška (1905-1994)

Jonas Pabedinskas

KGB bandymai sukiršinti JAV lietuvius ir žydus

JUOZAS ARVYDAS
STARKAUSKAS

Apie dokumentus

Nors I (žvalgybos) skyriaus dokumentų liko, palyginti, gausiai — per 300 bylų, tai yra tik menka dalis visų šio skyriaus vestų bylų. Šis skyrius turėjo savo atskirą archyvą, kurio aprašų neradome, jie, matyt, yra sunaikinti, todėl negalime nustatyti, kokios bylos ir kiek jų iš viso buvo I skyriuje. Apie likusių bylų skaičių sąlygiškai galime spėti iš išlikusių bylų numerių. Taip iš operatyvinio susirašinėjimo bylos „Apie dokumentaciją“ yra likę tik 25-as ir 26-as tomai, „S linija“ — 5-as, 11-as, 13-as tomai, gausiausiai — „Lietuvių emigrantų padėties ir procesų analizės duomenys“ — 10, 11, 13, 15, 16, ir 17 tomai ir t. t. Reikia manyti, kad ir dokumentų, kurie liestų šią svarstomą temą, liko tik menka dalis. Tačiau pakanka, kad galima būtų padaryti kai kurias išvadas.

I skyriuje dirbo apie 40 čekistų, jame buvo keturi poskyriai — politinio šnipinėjimo, lietuvių emigrantų reikalų, o du skyriai užsiėmė moksliniu-techniniu šnipinėjimu. Buvo garsioji PGU — pirmoji glavnioje upriverioje — filialas Lietuvoje. Per gausią lietuvių emigraciją, kurioje yra nemažai technikos specialistų, ypatingai aktyviai buvo dirbama, siekiant pavogti mokslo ir technikos naujienas. Aktyviai dirbo ir pirmas bei antras poskyriai, išgindami vertingų agentų mūsų emigracijoje, sugebėdami ne tik gerai žinoti, kas tarp emigrantų vyksta, bet ir turėti įtakos ten vykstantiems procesams. Bandymai, neretai sėkmingi, torpeduoti lietuvių-žydų santykių suregulavimą 7-8-uoju dešimtmėčiu JAV — tai taipogi patvirtina.

Kai daugiau kaip prieš metus tvarkiau I skyriaus, ir lietuvių-žydų santykius liečiančius dokumentus, atkreipiau dėmesį dėl jų aiškaus provokacinio pobūdžio. Negaliu garantuoti, kad suregistruavau visus šią temą liečiančius dokumentus, nes var-

Istorikas Juozas Arvydas Starkauskas, pastaruoju metu tyrinėjęs dokumentus, liečiančius KGB veiklą Amerikos lietuvių tarpe. Žemiau spausdinami kai kurių šiame straipsnyje apibūdintų dokumentų vertimai iš rusų ir lietuvių kalbų tekstai.

tydamas I skyriaus dokumentus, domėjausi kitais klausimais. Iš viso suregistruavau 19 šio pobūdžio dokumentų. Ir nors dauguma jų rašyti 8-9-uoju dešimtmėčiu, tačiau problemos pradžia — vokiečių okupacijos metai.

Patys ankstyviausieji dokumentai yra 1977 metų — Ukrainos I skyriaus raštas Lietuvos ir Latvijos I skyriams, kuriame pranešama apie oficialaus JAV pareigūno, kuriam suteiktas garbus „Veteran“ slapyvardis, tikimasi atvykimo į Kijevą ir vėliausiai — 1989 metų agento „Kalyčio“ iš Kauno pranešimas apie tai, kad priešiškas tarp JAV lietuvių ir žydų organizacijų mažta.

Yra likę šie dokumentai: du pranešimai — 1978.12.13 ir 1984.05.23 dienų Lietuvos LKP CK. Pirmasis pavadintas „Apie santykius tarp lietuviškų užsienio nacionalistų ir sionistinių sluoksnių, kurie atsirado demaskavus buvusius vokieškus fašistinius baudėjus“¹, antrasis „Apie JAV išsirituliojusią kampaniją ginant nacistinius karinius nusikaltėlius“². Abu pranešimus-informacijas pasirašė KGB pirmininkas J. Petkevičius. Du I skyriaus viršininko pulk. V. Karinauskas pranešimai ir centrai Maskvon „K“ valdybos 4 skyriaus viršininkui pulk. O. M. Ničiporenko. 1980.07.29 d. raštas

vadinasi „Siūlymas aktyvių veiksmų ryšių su sionistų ir lietuviškos nacionalistinės emigracijos bandymais konsoliduoti“³ ir tu pat metų gruodžio 8 dienos raštas „Apie ALT-o ryšių su žydų organizacijomis kompromitacija“⁴. Trys dokumentai yra informacinio pobūdžio, neišku kam adresuoti. 1979.01.05 V. Karinauskas pasirašytas „Informacinis pranešimas“ su antrašte „Apie lietuviškos nacionalistinės emigracijos reakciją į nacistinio nusikaltėlio Kario demaskavimą“⁵. 1978.09.21 d. operatyvininko vyr. leitenanto A. Bartašiaus yra pasirašyta „Pažyma apie atsakymą Centru į jo 1978 rugpj. 10 d. [užklausimą]“ Nr. 29897 apie lietuviškos emigracijos vadovaujančius veikėjus ir vokieškus fašistinius baudėjus⁶. To paties Bartašiaus 1978.08.24 pasirašyta „Pažyma apie Centro pasiūlymus kaip sukompromituoti lietuvių nacionalistines organizacijas“⁷. Gausiausių dokumentų grupę sudaro šifrotelegramos: 1979.01.11 ir tu pat metų 02.27. PGU rezidento iš New York'o šifrotelegramose Petkevičiui pranešama, kad dirba grupelė žmonių (Simon Wiesenthal ir kt.), kurie stengiasi išaiškinti karinius nusikaltėlius, ir prašoma liudininkų parodymų. Iš 1982 metų yra likę trys šifrotelegramos Petkevičiui — viena iš Ottawos, dvi iš PGU rezidento New York'e. Iš Ottawos telegramoje kalbama apie Rauchio teismą⁸, iš New York'o — apie Juodžio teismą⁹. 1990.05.04 šifrotelegramoje¹⁰ kurią pasirašė V. Karinauskas ir kuri nusiųsta RT valdybos 3 skyriaus viršininkui pulk. V.S. Makejevui ir RI valdybos pavaduotojui pulk. M. A. Dmitrijevui, perpasakojamas agento „Jablonskio“ pranešimas apie kelionę į Izraelį ir ten sužinotus naujienas. Nors trumpi, bet informatyvūs raštai, kuriuos vieną 1977.11.21 atsiuntė Ukrainos I skyriaus viršininkas pulk. P. Timofejevui ir tu pat metų gruodžio 28 dieną atsakas jam¹¹. Šiuose raštuose kalbama apie JAV pareigūną, matyt, iš Imigracijos ir natūralizacijos tarnybos, kuriam suteiktas „Veterano“ slapyvardis.

Agentų — „Kalyčio“¹², „Jablonskio“¹³, „Vytauto“¹⁴, ir „Karaliaus“¹⁵ pranešimai nėra išties skirti mus dominancijai temai, bet ją užkabina.

Kas dokumentuose rašoma

Išvardintų dokumentų, išskyrus agentų pranešimus, kuriuose mums rūpimu klausimu pateikiama fragmentinė informacija, pagrindinė mintis — neleistis konsoliduotis sionistinėms ir JAV lietuvių organizacijoms kovoje prieš SSRS. Toks konsolidavimas buvo visiškai tikėtinas, kai Sovietų Sąjungoje sudaryti reikalaudami ir leidimo išvykti į Izraelį, ir galimybių kurti tautinę kultūrą Sovietų Sąjungoje. Daug žymių disidentų, rėmusių lietuvių tautinį judėjimą, buvo žydų kilmės. Norėdami išardyti galimą bendradarbiavimą tarp lietuvių ir žydų, čekistai ėmėsi įvairių veiksmų. Plačiausiai naudotas — žydų žaidimų aitrinimas, 1975-1978 metais sionistinėms organizacijoms, o taip pat OSI (OSI — specialiu tyrimų skyrius prie JAV teisingumo ministerijos, įsteigtas 1978 metais; kaip rašė Petkevičius centro komitetui 1984 metais, tyrė apie 750 bylų žydų, kurie yra įtariami padėję žudyti žydus) siūnimai Lietuvoje išspausdinti medžiaga, dažniausiai brošiūrėlės apie žydų žudynes Lietuvoje vokiečių okupacijos metais. Tokios knygelės brošiūrėlės, kurių leidimas buvo inspiruotas dažniausiai KGB, buvo leidžiamos serijomis ir buvo daugiausiai skirtos Lietuvos žmonėms. Pasipriešinimas Sovietams, ypač ginkluotas partizaninis (prisiminkime vien plačiai da nuotas partizanų dainas!) buvo giliai įaugęs į tautos atmintį. Norint iškreipti, sunaikinti, apspaudinti partizanų atminimą, buvo bandoma įteigti, kad partizanų dauguma buvo fašistų bernai, neretai vadinami žyd-šaudžiais. Buvo nemažai knygylių, kuriuose irodinėjama, kad uolūs vokiečių talkininkai šaudant žydus buvo vadinami buržuaziniai nacionalistai, turint omenyje visus tautiškai nusiteikusius Lietuvos gyventojus. Kaip prieš-

prieš fašistų žveriskumams buvo nurodomas komunistinis gyvenimo kelias.

Be knygelių, tiems patiems adresatams buvo siunčiami laikraščiai *Tiesa*, *Sovietų Sąjunga* ir kt., jų atskiri straipsniai, kuriuose rašoma apie žydų žudynes ir atskirus jų vykdytojus. Ypatingas vaidmuo šiame darbe teko „Teviškės“ draugijai ir jos laikraščiui *Gimtas kraštas*. „Teviškė“ buvo vadinojama „priedangos organizacija“, t. y., įkurta ir valdoma KGB, labai paranki partiniam ir čekistiniui idejų prastūnimui, įpajinijant į KGB pirmiausia žmonių mintis, o vėliau retkarčiais ir juos pačius užverbuojant. Kaip teigiama ke liuose dokumentuose (Bartašiaus pažymoje ir kt.), *Gimtas kraštas* spausdinti straipsniai apie baudėjus per PGU centrą Maskvėje siunčiami New York'o rezidentūrai, o ši, matyt, per pasiuntinybę tą medžiagą išsiuntinėja sionistinėms organizacijoms, spaudai, JAV Imigracijos ir natūralizacijos tarnybai. 1980 metų Karinauskas rašė „K“ valdybos 4 skyriaus viršininkui minimi — nurodomi slapyvardžiai ir pavardės agentų ir patikimų asmenų, kurie padės žinias platinti Izraelyje. Ten pat rašoma, kad į Izraelį žuvusių šeimoms bus nusiųstas per patikimą žmogų J. R. kreipimasis pradėti kampaniją ir prieš baudėjus, ir prieš juos neva ginančias emigrantų organizacijas.

Be spaudos, kitas būdas paveikti lietuvių-žydų santykius buvo KGB surinktos teisminės medžiagos perdavimas SSRS prokuratūrai. Minėtoje Bartašiaus pažymoje rašoma, kad tarp emigracijos vadovų nėra tokių, kurie būtų su vokiečiais bendradarbiavę. Kitų jų lietuvių emigrantų, kurie yra buvę, KGB nuomone, baudėjais, nurodoma 14 žmonių, kurių bylos perduotos SSRS prokuratūrai, o dar keturiems žmonėms medžiaga renkama. SSRS prokuratūra medžiagą perduodavo JAV pasiuntinybei. 1984 metų Petkevičiaus rašte Centro komitetui rašoma, kad Kungis teismas išteisino, nes prokuroras nepripažino dokumentų iš SSRS. Ten pat rašoma, kad įkurta Ukrainos ir Baltijos šalių emigrantų organizacija „Amerikiečiai už teisingumą“ (sutrumpintai AFDP), ku-

rios pagrindiniu veiklos leitmotyvu yra teigimas, kad dokumentais iš SSRS tikėti negalima.

Nukrypsiu į šoną, truputį atardamas šį AFDP teiginį. Čekistai, siekdami savo tikslų, neven-gė jokių klastočių ir provokacijų. Pagrindiniu įrodymu padarė paties kalinio prisipažinimą, jie teisinius įrodymus visiškai sujaukė. Daugelis kankinamų žmonių prisipažindavo padarę viską, ko tik tardytojai reikalaudavo. Kaip klasikinį pavyzdį galiu pateikti 1947 metų Utenos gimnazistų bylą Nr. 02281.LI. Joje kaltinami septyni vaikinai, vienas jų dabar žinomas Lietuvos archeologas, Žemutinės pilies Vilniuje tyrinėtojas dr. Napalys Kitkauskas. Da iš suimtųjų, baltieji kankinami, prisipažino įvykdę du teroristinius veiksmus, net nužudę mokyklos direktorių Kuliešų. Jie gavo po 25 metus, likusieji penki, iš kurių trys taip pat prisipažino nebūti dalykus, po 10 metų. Buvo paleisti 1964 metais, vienas iš jų lageryje mirė. Įdomu ir tai, kad vienas iš nuteistųjų buvo aiškus sovietinio nusistatymo, iš pat pradžių vos sumintas tapęs skundiku ir agentu. Iš tikro tie vaikinai ne tik kad nebuvo nieko žudę, jie net nebuvo pagrindžio organizacijos nariais, kai kurie vienas kito net nepažino. Kaip vėliau patys čekistai nustatė, teroro aktus įvykdė partizanai „Liepa“.

Kiek tokių klastočių buvo, dabar nustatyti sunku, bet tikrai šimtai, o gal ir tūkstantai. Tuo tarpu 1979.01.11 šifrotelegramoje KGB rezidentas New York'e Petkevičiui rašo, kad JAV Imigracijos ir natūralizacijos tarnyba ypač prašo fašistų nusikaltėlių liudininkų parodymų. Iš tikro šventas amerikiečių naivumas liudininkų parodymus Sovietijoje buvo lengviausiai sula-brikuoti.

Grįžkime prie aptariamų reikalų. Ne viename dokumente džiaugiamasi, kad iš dalies pavyko sukiršinti lietuvių su žydais. Lietuviai neva: 1) puolę ginti apkaltintuosius; 2) apkaltinę žydus nusikaltimais 1940-41 metais; 3) kaltino žydus veikiant kartu su Maskva; 4) puolę rinkti medžiagos apie lietuvių išgelbėtus žydus. Bet, kaip gruodžias Karinauskas „K“ valdybos 4 skyriaus viršininkui minėta 1980 metų rašte, solidžiausias

žydų ir lietuvių organizacijos nepuolė viena kitą kumščiu duoti, o kvietia solidarumui kovojant prieš bendrą priešiną — SSRS.

Informaciją apie žydų lietuvių santykius KGB gaudavo, kaip minėta, iš JAV buvusių rezidentų, kitas informacijos šaltinis — agentų pranešimai. Keturių agentų pranešimai šią temą paliečia. Gal nuosekliausiai ir profesionaliausiai — žinomo agento „Karaliaus“ pranešime, kuriame jis aptaria advokato Povilo Žumbakio knyga, skirtą OSI ir KGB ryšiams, Rasos Razgaitienės veiklą ir kt. Agento „Jablonskio“ pranešime nemaža dalis skirta dr. Emanuelio Zingerio skundimui. Be kaltinimo, kad jis žydų pinigų eikvoja „Sąjūdžiui“ remti, pateikiama ir toks — neva Zingeris bendrauja su žydų tautos žudikais.

Išvados

1. Kagebaitai žaidė cinišką žaidimą. Jiems visiškai nerūpėjo žydų kancijos, jie net neslepia. Naudojamiesi žydų tautos baisia nelaime — holokaustu — jie bandė supjudyti dvi JAV tautines gruputes, neleistis joms susijungti bendroje kovoje prieš jų gėtinaių engėją — Sovietiją. O ir patį kampaniją KGB pradžioje tik tada, kai iš rezidentų ir agentų pradžioje gauti pranešimai apie galimas abiejų tautybių bendras akcijas.

2. Visam tam pjudyti vadovavo KGB, tačiau žinodama savo organizacijos „šlovę“, stengėsi savo veiklos pėdsakus slepti, oficialius dokumentus siųsdama KGB Maskvoje tardymo skyriui, o šis — Generalinei prokuratūrai, kuri juos perduodavo JAV pasiuntinybei. Neoficialūs dokumentai būdavo siunčiami KGB rezidentui į New York'ą, o šis per pasiuntinybę išsiuntinėdavo OSI, sionistinėms organizacijoms ir įvairioms agentūroms.

3. Savo tikslams pasiekti KGB naudojo ne vien minėtus savo paruoštos medžiagos perdavimo kanalus, bet ir ieškojo ryšių su JAV oficialiais pareigūnais. Toks, matyt, buvo JAV Imigracijos ir natūralizacijos tarnybos pareigūnas, KGB įvardintas „Veterano“ slapyvardžiu ir kuris 1978 metais turėjo atvykti į Kijevą. Suklusi vertia ir tai, kad neva iš „Veterano“ karinių nusikaltėlių sąrašai gauti „operatyvinio keliu“. Kaip matyti iš 1978 metų Bartašiaus pažymos, PGU turėjo galimybę spausdinti straipsnius amerikiečių spaudoje, t. y. jie turėjo pagalbininkų tarp amerikiečių žurnalistų ar net ir laikraščių leidejų.

4. Nebuvo vengiama ir visiškų klastočių. 1980.12.08 rašte „K“ valdybai Karinauskas rašo, kad siūnia jiems laiškus pavyzdžius (jų bylose nėra), kuriuos siųs neva JAV gyvenančių lietuvių vardu „Lietuvos žydų Izraelyje draugai“.

Kai kurie laišukai bus siunčiami ant ALT'o blankų.

NUORODOS

- 1 DOP. Duomenys apie asmenis, tikrinamus RT valdybos linija T.10.L.
- 2 Ten pat.
- 3 AND Nr. 1431. „Kareivos“. T. 2. L. 140-143.
- 4 ID Nr. 912. Lietuvių emigrantų padėties ir procesų analizės duomenys. T. 10. L. 79.
- 5 Ten pat. T. 9. L. 265-266.
- 6 ID Nr. 912. Lietuvių emigrantų padėties ir procesų analizės duomenys. T. 9. L. 249-251.
- 7 ID Nr. 912. Lietuvių emigrantų padėties ir procesų analizės duomenys. T. 9. L. 249-251.
- 8 Ten pat. L. 248.
- 9 Ten pat. L. 250.
- 10 Ten pat.
- 11 Ten pat.
- 12 DOP Nr. 1527. Duomenys apie asmenis, kurie tikrinami RT valdybos linija. T. 10. L. 293-295.
- 13 ID Nr. 192. Lietuvių emigrantų padėties. T. 10. L. 311.
- 14 Ten pat. L. 311.
- 15 Duomenys apie asmenis... T. 4. L. 86.
- 16 Ten pat. T. 17. L. 289-292.
- 17 ID Nr. 912. Lietuvių emigrantų padėties... T. 17. L. 274-278.
- 18 Ten pat. T. 16. L. 265-270.

Slaptai

Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui

Apie užsienio lietuvių nacionalistų ir sionistinių sluoksnių tarpusavio santykių, susiklosčiusius po vokiečių-fašistų baudėjų atskleidimo akcijos

Kadangi prieš kelis metus Vakarų sionistinių sluoksnių pradėta aktyvi antisovietinė kampanija atvirai palaikė reakcingą lietuvių emigrantų spaudą, o užsienio lietuvių nacionalistų vadai pradėjo atkaklius būdymus užmegzti asmeninius kontaktus su žydų ekstremistais, taip mėginami suvienyti į jėgas kenkėjiškai veiklai prieš SSRS, mes 1976-1978 m. emėmės kai kurių priemonių, kad sužlugdytume panašius užmačius ir pažadintume neapykantą tarp sionistų ir lietuvių nacionalistų. Ryšium su tuo Imigracijos ir natūralizacijos tarnyba JAV, sionistinės organizacijos ir redakcijos buvo išsiųstos anksčiau išleistos knygos ir brošiūros („Masinės žmogžudystės Lietuvoje 1941-1944 m.“, „Faktai kalina“, „Jis bučiavo svastiką“, „Jie gyvena tarp mūsų“ ir kt.) apie vokiečių-fašistų piktus darbus respublikos teritorijoje ir jų dalyvių — lietuvių buržuazinių nacionalistų, iš kurių Antrojo pasaulinio karo metu yra pabėgusių į Vakarų. Be to, respublikos periodiniuose leidiniuose, platinamuose užsienyje, buvo parengti ir išspausdinti išsamūs straipsniai apie naujai išaiškintus fašistinius budelius lietuvių emigrantų, gyvenančių JAV, gretose.

Visa tai sukėlė audringą atsakomąją reakciją iš užsienio lietuvių nacionalistų pusės, kurie savo sueigose ir emigracinėje spaudoje pradėjo plačią kampaniją, pirmiausia, teisdami buvusius fašistinius budelius, antra, kaltindami žydus po sovietų valdžios atstatymo 1940 m. „sunkiais nusikaltimais“ prieš vietinius gyventojus, taip pat bendrais su Maskva veiksmais prieš sąžiningus lietuvių emigrantus dabartinio metu. Todėl prieš žydus išgirdome įvairiausių asmeninių įžeidimų.

Visap burnodami prieš žydus ir priskirdami jiems įvairiausias nuodėmes, lietuviai su kritika užsiėmė ir savas „vaduojančias“ organizacijas, pirmiausia VLIK-ą, ALT-ą ir PLB. Kaltino, kad šių organizacijų vadovai pasirodė nesąžiningi paneigti žydų kaltinimus, kad 30 metų švaistė sunkiai suaukutus pinigus mažai naudingiems renginiams ir nieko nepadarė, kad būtų surinkta medžiaga apie žydų nusikaltimus prieš lietuvių tautą 1940-1941 m. ir pokario laikotarpiu, apie lietuvių vaidmenį, gelbėjant žydus. Aštri išpuolių susilaukė lietuvių intelektualai, pakvieta 1978 m. gegužės 11-14 d. į AABS konferenciją Toronto keturis žydus profesorius, kurie savo pranešimuose paminėjo, kad su žydų naikinimu susiję ne tik lietuviai, bet ir kiti pabaltijiečiai, ir tai papiktino lietuvių bei estus. Pavyzdžiui, komentuoamas konferencijos rezultatas 1978 m. gegužės 31 d. „Draugas“ rašė: „Asociacijai buvo suduotas rimtas smūgis iš žydų pusės, o svarbiausia — tarpusavy susipyko pabaltijiečiai. Tai reiškia, kad Izraelio ir bolševikų agentai pasiekė savo“.

Ypač užvirė aistros tarp lietuvių, kai viena stambiausių amerikiečių telekompanijų NBC parodė daugiaseriinį filmą „Holocaust“, kur yra kadry, parodančių, jog lietuviai susiję su žydų naikinimu. Prieš šį filmą, o kartu ir prieš žydus stoji visa reakcingoji emigrantų spauda, kuri neretai tvirtino, kad žydai susilaukė teisingo atpildo. ALT organizavo prieš kai kurių laikraščių redakcijas ir telekompaniją NBC protesto laiško akciją, grasino teismu dėl šmeižto prieš lietuvių tautą, tačiau niekas nekriepė į tai dėmesio, o filmas buvo parodomas Kanados, Anglijos, VFR telekompanijoms. Šioje situacijoje lietuvių-žydų klausimas tapo vos ne svarbiausiu VLIK-o postūliuose, V PLB seime ir XXV Santaros-Sviesos konferencijoje. Buvo prieita išvada kreiptis į lietuvių ir žydus, kad jie apmąstintų savo aistras, parodytų daugiau objektyvumo, nepasiduotų emocijoms ir nesiektų vedžiojosiems KGB agentų už nosies, paruošti fundamentalų darbą apie žydų nusikaltimus prieš lietuvius 1940-1941 m. ir lietuvių veiklą, gelbėjant žydus. Šį darbą VLIK-es pavedė B. Belikiui, o ALT — kunigui J. Prunskui, JAV lietuvių bendruomenė skyrė 500 dolerių premiją už moksliškai pagrįstą straipsnį apie žydų gelbėjimą Lietuvoje 1941 m.

Tokių būdu pastaraisiais metais atliktos kontrpropagandinės priemonės pasiekė savo tikslą ir neleidė suvienyti žydų ir lietuvių jėgų prieš SSRS. Jei bus išleista VLIK-o suplanuota knyga apie žydų „nusikaltimus“ prieš lietuvius, būtinais seks atitinkama žydų reakcija ir dar labiau paštrins abipusius santykius. Na, o idėja išleisti antrąją knygą buvo kilusi jau 1975 m., bet dėl medžiagos trūkumo — emigracijoje beveik nėra lietuvių, gelbėjusių žydus — nebuvo įgyvendinta.

Dabartinėje situacijoje mes ieškome naujų galimybių atštrinti nesutarimus tarp žydų ir lietuvių.

Lietuvos KGB pirmininkas J. J. Petkevičius

Slaptai

Pažyma

apie centro pasiūlymus kompromituoti lietuviškas nacionalistines organizacijas

SSRS KGB PGU „K“ valdybos viršininko pavaduotojas generolas majoras dr. N. E. Lysenko pranešė Lietuvos SSR KGB pirmininkui dr. Petkevičiui, kad PGU užsienio punkto Niujorko nuomone, atsiladusius prieštaravimus tarp lietuviškų nacionalistų centrų ir žydų sluoksnių JAV galima būtų panaudoti, toliau kompromituojant lietuviškas nacionalistines organizacijas, jų vadovus, įpajinotus į bendradarbiavimą su vokiečiais, Amerikos visuomenės akys.

Toliau prašoma Lietuvos SSR KGB pareikšti savo nuomonę apie šį pasiūlymą ir, turint atitinkamą medžiagą, paruošti ją ir pasiųsti į PGU

valdybą „K“ tam, kad ji būtų paskelbta Amerikos spaudoje, pasinaudojant PGU Niujorko punkto galimybėmis.

Lietuvos SSR KGB I skyriaus operacijotinis vyr. leitenantas A. Bartašius

Slaptai

SSRS KGB PGU „K“ valdybos 4 skyriaus viršininkui dr. Ničiporenko O.M.

Apie ALT-o ryšių su žydų organizacijomis kompromitaciją

Pagal žodinį susitarimą su Jūsų skyriaus bendradarbiu dr. V. M. Kirichinu siūnau Jūsų nuožiai projektus mūsų paruoštų laiško nuo neva JAV gyvenančių lietuvių emigrantų „Lietuvos žydų draugai Izraelyje“.

Variantas Nr. 1, mūsų manymu, gali būti pasiųstas ant oficialaus Amerikos lietuvių tarybos blanko, kitus būtų tikslingiau siųsti nuo anoniminio privačių asmenų.

Komiteto skyriaus viršininkas V. L. Karinauskas

Slaptai

Ukrainos SSR KGB I skyriaus viršininkui plk. P. Timofejevui

Galimam panaudojimui akcijoje „Atplėdas“ ir perdavimui Jūsų agentui „Veteranas“ siunčiame liudininkų apklausos protokolų kopijas apie dvių iš Jūsų gauto karinių nusikaltėlių sąrašo — B. Kaminskio ir R. Levicko — baudžiamąją veiklą vokiečių okupacijos metais.

Dėl šiame sąrašo nurodytų J. Kungio ir K. Januškos, o taip pat karinio nusikaltėlio E. Snieškos Lietuvos SSR KGB tyrimo skyrius atliko tyrimą ir visa medžiaga 1977 m. balandžio 6 d. Nr. 4/738 nusiųsta į SSRS KGB tardymo skyrių tam, kad būtų perduota JAV ambasada Maskvoje. Šios medžiagos kopijų respublikos KGB neturi.

Dokumentų apie R. Žilėno nusikaltimą veiklą neturime ir atlikti tyrimo, kol negavome JAV ambasados notos ir atitinkamo SSRS prokuratūros nurodymo, negalime.

Aukščiaū nurodyto plano įgyvendinimui pridėdame tris „Gimtojo krašto“ numerius, kuriuose anglų kalba išspausdinti straipsniai apie nusikaltimą JAV gyventojų V. Balčiaus, A. Glodenio, L. Kairo ir V. Mažaiskos veiklą.

Šių straipsnių duomenis per „K“ valdybą perdavėme PGU užsienio punktams JAV, kad jie pasiektų JAV Imigracijos ir natūralizacijos tarnybą, sionistines organizacijas bei kai kurias spaudos agentūras ir paskatintų Amerikos valdžią minėtiems asmenims išskirti baudžiamąsias bylas.

Apie siunčiamos medžiagos panaudojimo rezultatus prašome mus informuoti.

Eugenijus Matuzevičius (1917-1994)

ALEKSAS ŠATAS

Istorija labai trumpa. Eugenijus išvydo pasaulį 1917 metais gruodžio 24 dieną. Taigi Kūčių vakare. Krinčine. Amžinybėn iškelia 1994 m. birželio 20 d. irgi Krinčine, atvažiuojęs aplankyti jo tėvų paliktus namus. Pasisodinti bulvių ir daržovių žiemai. Tėvai ten turėjo vaistinę.

Krinčinas tai šiaurės Lietuvos miestelis, maždaug 18 km nuo Biržų, Pasvalio ir Vabalninko.

Grįžkime į praeitį. 1936-iejais metais. Pasvalio gimnazijoje literatūros vakaras. Dalyvauja Biržų gimnazijos literatai. Tada pirmą kartą susitikom. Kaip šiandien atsimenu. Jis sužavėjo savo poezija. Tuo laiku mums taip artima. Iš sodžiaus kilusiems, į miestą atvykusiems.

*Elektra čia, dažytos lūpos,
Ir ant reklamų žvaigždės kino;
O mes pasaldinam arbatą
Ripkelm balto sacharino.*

Vėliau susitikdavom apygardos varžybose Biržuose. Dalyvavo sportininkai, menininkai, deklamatoriai ir literatai. Iš Biržų, Pasvalio, Panevėžio, Rokiškio ir Linkuvos.

1937 metais susitikom Kaune pas Ateities spindulių redaktorių poetą Bernardą Brazdionį. Pasakui ryšys nutrūko. Žinojau, kad jis susirašinėdavo su Aloyzu Baronu Čikagoje. Svetimom pavardėm.

Ir štai 1993 metais, sužinojęs mano adresą, parašo. Nuo to laiko iš jo gavau daugiau kaip 30 laišku. Atgijo draugystė.

Tegu jis pats kalba iš laiško – 1993 metų rugpjūčio 25 dienos: „Vėl tau rašau. Noriu bent šiek tiek atverti savo gyvenimą gyvenimeliui... Pokario metais, likęs Lietuvoje, dvasiškai labai sunkiai gyvenau. Buvau spaudžiamas, įtarinėjamas, laužomas (dvasiškai). Būtu mane sutraškė... juk aš buvau baigęs Karo mokyklą aspirantų – kariūnų tarnybą (1938-1939 m.); gavau atsargos jaunesniojo leitenanto laipsnį.

Poetas Eugenijus Matuzevičius (1917-1994) 1956 metais, kai jis dirbo poezijos konsultantu Lietuvos Rašytojų sąjungoje.

Tai buvo baisi raktis sovietinėje okupacijoje. Visa laime, kad vis dėlto buvau geranoriškai 1945 m. (remiamas P. Vaičiūno, Aug. Gričiaus, P. Cvirkos, A. Venclovos, V. Sirijos Giros, Jono Marcinkevičiaus) priimtas į Rašytojų sąjungą. Ir tada buvo nemažai geranoriškų (gana patriotiškai nusiteikusių žmonių). Aš tai konkrečiai pajutau (nors praeity buvau ateitininkas ir t.t.). Bet buvo ir baisyti žmonių, budeliškai nusiteikusių (visokių partietų,

enkavedistų, skundikų, pavyduolių).

Antra. Mano padėtį truputį švelnino mano darbas nuo 1946 m. redaktoriūmi, net poskyrio vedėju Vėlstybinėje grožinės literatūros leidykloje, į kurią mane nukreipė A. Venclova. O kolegiškai priėmė vyriausiasis leidyklos redaktorius Valys Drauskas (kiles iš žemaičių bajorų; tikras europietis, bet Lietuvos

(Nukelta į 4 psl.)

Alfonsas Tyruolis

ATLANTO NUGALĖTOJAMS

Dariaus ir Girėno metų užsklandai

*Gelmių dvasia alsuojantis Atlantas,
Vilnim didžiai, galingai išsipurpęs:
Jį sveikina ne vieno krašto krantas,
Jį sveikina atsruvusios jūrų upės.*

*I tolius neaprepiamus nutisęs,
Jis lenkia platų horizonto lanką.
Koks naras bus į jo gelmes išdrisęs
Kadai be baimės tiesti drąsiai ranką?*

*Koks paukštis perskrist bus kada jį bandęs?
Koks albatrosas laivą palydėjęs
Lig galo, kai kalnais pakyla vandenys,
Trenksmingai dundant jiems siaubinguos vėjus?*

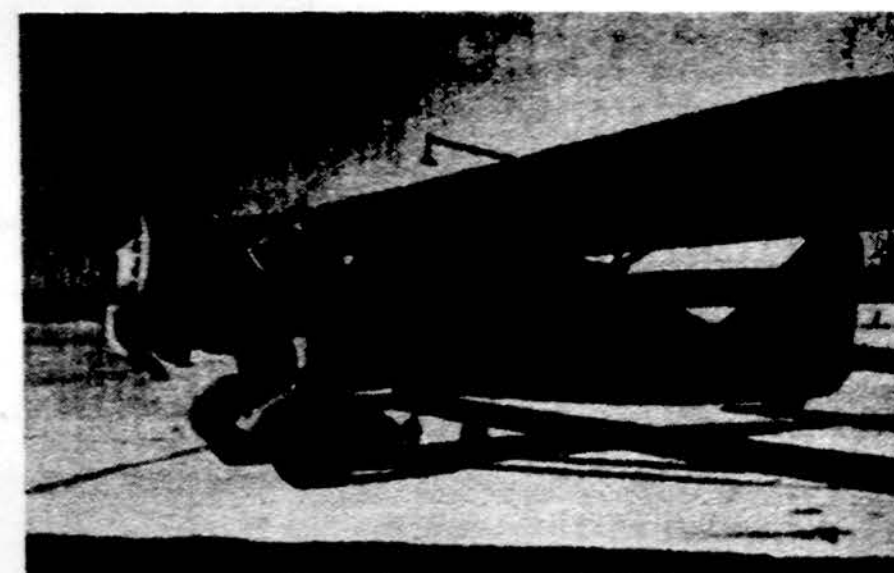
*Bet LITUANICA įveiks, Atlante,
Grėsmes, kurias tau demonai iššaukia,
Pasieks ji šviesią gintaro pakrantę
Ir tuos, kurie su ilgesiu jos laukė.*

*Toks LITUANICOS pirmasis šuolis
Nuo pat New Yorko bokštų į žydrynę:
Tvirtai ji nešė du šaunius drąsuolius
Į jų pamiltą, brangiąją tėvynę.*

*Narsieji vyrai Darius ir Girėnas
Erdvėn į didį žygį prasiskverbe,
Į žygį, kurio pavydės ne vienas,
Į žygį, kursiai neš tėvynei garbę!*

*Prie jų širdies tauris testamentas
Naujosios Lietuvos šauniam jaunimui,
Kad jis didžių darbų ryžtu gyventų,
Aukotų nemariam jos atgimimui.*

*Bet kas suklupdė Soldino miškely
Didvyrius, marių siaubą nugalėjus?
Kas LITUANICAI pastojio kelią,
Lemtingai strėlei žygį palydėjus?*

Lituanica, kuria Steponas Darius ir Stasys Girėnas 1933 metais perskrido Atlantą, besiruošianti skrydžiui į Lietuvą Bennet aerodrome, Brooklyn, New York.

*Ir gedulas tuoj gaubia visą tautą,
Gėla ir ašaros suspaudžia širdis:
Sudužo, ko viltingai buvo laukta,
Ką liūdesys kaip mariose prigirdys...*

*Raminkis, Lietuva visa, raminkis,
Raminkis, skausmo ištiktasai Kaune:
Nuo žudančiojo sielvarto tu ginėjis,
Iš netekties tu pergale atgaun!*

*Liks vardas Dariaus ir Girėno amžiam,
Jį skelbs laikai aptemę ir saulėti:
Jo jokie demonai nebus paglemę,
Jie niekad žvaigždėse neliaus žibėti!*

*Ir Tavo vardas, Lietuva brangioji,
Su jais išliks kaip tos didvyrių žemės,
Kurį vėl gynė šių dienų herojai,
Kai buvo jai dangus per daug aptemęs...*

Jonas Mikelinskas

Biografija

Ji, sena, raukšlėta burna, bugščiomis akimis, sėdėjo troleibuse prie pat užpakalinių durų, o ant jos kelių pūpojo pintinė, pilna žibuoklių, kurių dangiškas žydymas atspindėjo keleivių veiduose.

Troleibusas sustojo ir įlipo uniformuotas vyras baltu diržu, su juodu diplomatu rankoje. Įžūliai apsižvalges po artipilnę patalpą, jis atsistojo prie moteriškos su gėlėmis. Moteris baimingai pažvelgė jam į veidą ir daug kartų sumirksėjo akimis, paskui staiga atsistojo ir užduosi tarė:

— Prašom sėsti.

Vyriškio keliai sulinko, bet ir vėl tuojau pat išsisėdė, jis lyg norėjo kažką sakyti, bet nutylėjo ir, matyt, kaip tik dėl to keisto moters pasiūlymo, artimiausioje stotelėje paskubomis išlipo.

Troleibusas vėl pajudėjo, bet aiškiai buvo matyti, kad daugeliui keleivių rūpėjo ir nedavė ramybės keistas tos moteriškos pastelgimas. Ir iš tikrųjų netrukus pasigirdo bent keli smalsūs klausimai:

— Kodėl, ponai, jūs jam pasiūlėt sėstis?

— Gal jis ne vietinė?

— O gal jis slapstas invalidas?

— Nežinau, — atsakė ji lyg dvejodama ir dar pridėjo: — Aš nieko nežinau.

— Kaip tai nieko nežinoj? — atkakliausias buvo kitas uniformuotas vyras, tik ne su baltu, o geltonu diržu, prie kurio pūpojo deklas pistoletai.

— Aš pagalvojau, kad jis gali šokti muštis, — tyliai pasakė ji, lyg teisindamasi.

— Muštis? — vėl nustebo kone visos troleibusas.

— Su moterim?

— Argi taip nebūna? — dar tyliau paklausė moteriškė tarsi pati savęs.

— Žinoma, būna, — kažkas pritarė. — Ir dar kaip.

— Per tą laiką visko pasitaikydavo, — pasigirdo ir kitas balsas.

Ir tuojau pat troleibusas nutilo. Tyla įsi-
viešpatavo tokia keista ir neįprasta, jog aiškiai

buvo girdėti vieno astma sergančio keleivio sunkus kvėpavimas.

Troleibusas atgavo amą, kai moteriškė su visa savo žibuoklių pintine išlipo prie Antakalnio turgelio, išsinešdama vos girdimus žodžius:

— Aš jau žinau.

Šalia durų stovintis vyriškis pats sau, o gal ir visiems keleiviams pasakė:

— Tuose jos žodžiuose visa jos biografija.

Vilnius, 1992.04.19

Svetimos mintys

Kai išlipdama iš troleibuso, dar nesena, bet keistai apsirengusi moteris garsiai pasakė: „Kada jau gyvenimas yra kaip nelaimių maršas, tai ir puodelis arbatos yra ne tik laimė, bet ir širdžiai patiekalas“, aš nusprendžiau pasekti, idant apie ją sužinočiau daugiau.

Moteriškė, nors ir krypuodama, betėjo gana žvaliai. Tik surišti virvelėm kaliošai, pančiu suveržta šimtasilė ir dešinėje rankoje kažkoks pledas ne pledas liudijo, kad ji priklausė ne daugumos pasauliui.

Ejo, matyt, aiškiai žinodama tikslą, neilgai. Sustojo prie Dominikonų bažnyčios didžiųjų durų ir, ramiai, dalykiškai apsidairiusi prietemoje, numetė ant grindinio tą savo daiktą — pledą ne pledą. Atsisėdo kažkaip vikriai, kone jaunuoliškai ar jokiškai sau ant kulnų ir ėmė... žegnotis. Daug kartų. Pasakytum, kad ji treniruojsi kažkokiai slapta apžiūrai. Staiga prie jos, vis tebesižegnojančios, stotelėje senis su mediotjo skrybėle ir numetė jai į sterblę popierinį pinigą. Numetė ir vogčiomis apsižvalgė, tarsi darydamas nusikaltimą. Moteriškė žėmai nulenke galvą ir garsiai, kone demonstratyviai ar džiaugsmingai užgiedojo:

Gul šiandieną jau ant šieno

Atpirkėjas žmonijos...

Aš prisiminiau, kad ant nosies jau ir Kalėdų šventės, na, ir Naujieji metai.

Baigusi šios gražios giesmės posmą, moteriškė energingai persižegnojo ir vėl viską pradėjo iš pradžių: „Gul šiandieną jau ant šieno...“ Ir taip keletą kartų.

Aš jau nebeįskenčiau, prisitartinau, numetė jai į sterblę rublį ir pasakiau:

— Kada jau gyvenimas yra kaip nelaimių maršas, tai iš visos prasmingos giesmės tik vienas posmas pasilieka, bet ir tai mažai širdžiai didelė patiekalas.

Moteriškė įsibėdė į mane dar labai jauno, gudromis akimis ir kone linksmai tarė:

— Fe kaip negražu, jaunuoli, klausytis svetimų minčių.

1992

Auksinis dantis

Jis, sustingusis, panašiai į kaukę burna jaunuolis, atsisėdo šalia manęs ir keistai, it kokia apsirijusi katė goktelėjo. Aš atsispaščiau ir dėl visko persėdau į kitą vietą, bet nejuočiau, net prieš savo norą ir valią, nepalioviau savo buvusį kaimyną akimis sekti. Tai buvo nesudėtinga — troleibuse net visos sėdimos vietos nebuvo užimtos. Jis, tasai kaukiaburnis jaunuolis, sėdėjo nejudedamas, it įsiklausęs į save ar mieta prarijes. Man jis jau ėmė darytis nebeįdomus.

Vos tik troleibusas sustojo, vikriai išoko plačiapetis, skustagalvis atletas ir mažomis, bet labai skvarbiomis boksininko profesionalo akutėmis ėmė naršyti visą troleibusą. Ir staiga jo burna išsivėpė į piktdžiugišką grimasą. Net apatinė lūpa nukaro iš paniekos ar keršto saldybės.

„Dabar čia kažkas atsitiks“, — pagalvojau ir atsisėdau patogiau, kad būsimųjų išpuolių lavina nepriklūtų, nesugniuždytų ar iš proto neišvartytų.

Ir neapsirikau: skustagalvis vienu šuoliu it tigras prišoko prie buvusio mano kaimyno ir ėmė jį talžyti kumščiais. Vis į snukį, vis į snukį, kol šis apsiplėlė kraujais, suglebo.

Troleibusas be žado stebėjo šitą keistą dvikovą. Ne, kokią ten dvikovą, o klaiškų susidorojimą su žmogum, kadangi mušamas ne tik nesigynė, bet ir tylėjo it žuvis. Jis tik veltui stengėsi paslėpti galvą, ypač tą sustingusią, panašią į kaukę burną. Ir tylėjo, tylėjo, net darėsi kraupu, kaip tylėjo ir nieko nedarė.

Bet ir troleibusas! Kad tau kas pravertę... žabtus. Kad tau kas nors cypletų ar marmtelėtų. Visi sėdi kaip mumijos ir spoko it j

naujų prekių vitriną. Tiesa, pora artčiau sėdėjusių merginų užsidengė akis ir ėmė kone leipėti. Ir valerijonais pakvipo.

Staiga kažkas suriko:

— Žmonės jūs ar žmogžudžiai?!

Aš apsidairiau tarsi iš medžio iškritęs, ir... Ne, visi sėdėjo kaip sėdėjo. Tylūs, bailūs, be galo nusizėmė ir susirūpino... savo kailiu.

Tada supratau, kad tai aš surikau. Supratau ir dar kartą sušukau:

— Viešpatie, kuo mes pavirtome?! Nebyliai, mes esame nebyliai, nebyliai, nebyliai! Ir tie žodžiai... pralaužė ledinę tylą: visas troleibusas bailiai atsiduso ir... sustojo.

Skustagalvis ramiai, tarsi atlikęs įprastą kasdieninį, visiems labai reikalingą darbą, nusišluostė kruvinas rankas į... savo aukos plaukus ir išlipo iš didžiulės, apstulbusios mašinos. Išlipo ir oriai nuėjo.

Mirtinoje tyloje troleibusas vėl pradėjo važiuoti. Buvęs mano kaimynas abiejų rankų plaštakom nusišluostė kruviną veidą, išsiėmė iš kišenės baltą ir sniegas nosinė, išskėtė ją ir ten išspėjo... auksinį dantį.

Tik dabar troleibusas atgavo amą — visi pradėjo klegėti, aiškintis ir aiškinti, kodėl taip atsitiko, kol nuskardėjo autoritetingas balsas:

— Ar aš nesakiau, ką reiškia auks... auksinis dantis.

1993

Silpnumo minutė praeis

Tasyk mudu ejom — kaip jau ne kartą — per užmigusi miestą. Jis, garsus keliautojas, mokslininkas antropologas, baltas it obelis senukas, o aš kur kas jaunesnis, bet jau su daugeliu iliuzijų atsiveikines literatas. Mane visada imponuodavo jo kiek minorinis, bet aštrus it deimantas žvilgsnis ir stoviška laikysena ribinėse situacijose. Ir štai dabar jis, užkops ant kalnelio, staiga griebiasi už širdies ir sukniumba. Menulio šviesoje jo veidas pablykšta, akys prigęsta, visas kūnas suglemba. Čiumpu už rankos — pulsas dingęs. Beviltiškai apsidairau: visi langai tamsūs — pats vidurnaktis. Kas daryti? Vieno nepaliksi. Puolu šen,

puolu ten — nė gyvos dvasios. Tik kažkas toli už miesto dūšauja. Vėl pasilenkiu — ką gali žinoti? Ir staiga girdžiu šnibždesį. Pasilenkiu dar artiau, priklaupiu ir paliečiu ausimi jo lūpas.

— Silpnumo minutė praeis, ir aš vėl keliausiu.

Taip ir buvo. Silpnumo minutė praėjo, ir jis vėl keliavo kaip ne kartą gyvenime. O gyvenimas niekada jo neglostė, nelepino. Tačiau jis išmoko pasipriešinti ir pačiam likimui. Netgi visai išsekęs fiziškai, jis kadaise koncentracijos stovykloje anglies gabaliuku ant beržo tošies rašė:

„Nesuprantu, kaip žmogus gali būti nelaimingas, kol aplink jį yra tie, kuriems jis gali teikti pagūdą ir šluostyti ašaras“.

1985

Laisviausias žmogus

Kai jis grįžo iš kapinių, kur ką tik palaidojo draugą, su kuriuo dar taip neseniai susikibę rankomis stovėjo Baltijos kelyje, ir kur visą tą laiką, kol tęsėsi gedulinga laidotuvių ceremonija, negalėjo atplėšti akių nuo baltus sparnus išskleidusio, bet niekaip neįstengiančio pakilti į dangų marmurinio Angelo, o dabar pėdino namo vienas, nieko nematydamas ir nenorėdamas matyti.

Staiga jis pakėlė galvą ir priešais save išvydo pilką tuštumą, kuri pamažu dar vis tamsėjo. Žiūrėjo žvelgė į tą vis tamsėjančią tuštumą, kol it koks nesutramdomas žaibas jį perskrodė mintis. „Nieko, absoliučiai nieko iš gyvenimo tau nebėra ko laukti ir tikėtis!“

Jis sustojo ir stovėjo. Stovėjo, bet jo galva vis pilnėjo. Kažkaip keistai, nevienodai, nei graudžiai, nei piktai pilnėjo. Tik baisiai negailestingai.

Geriausiu atveju ką tu ten rasi parejęs namo? Sūnų, kuris jau seniai su buteliu gula ir su buteliu keliai? Dukterį, kuri pliumpia juodą kavą ir ruošia stiprias juodas cigaretes ir kuriai tu darai gedą su savo prietvėninim

(Nukelta į 4 psl.)

Sugrįžęs dailininkas

JUSTINAS ADOMAITIS

Dar visai neseniai džiaugėmės iš Vokietijos sugrįžusio dailininko Algimanto Švėgždos paveikslais, o šiandien Kauno paveikslų galerijoje lankome iš JAV grįžusio menininko Adolfo Valeškos (1905-1994) darbų parodą. Abu autoriai įkvėpimo sėmėsi dviejuose pasauliuose: tėvynėje (iš čia sąsajos su pagonybe, tautosaka, liaudies menu) ir emigracijoje (ryšiai su praeities Europos menininkų kūryba, naujų temų, ypač naujų formų ieškojimas).

Adolfas Valeška gimė 1905 m. kovo 15 d. Kybartuose. 1928 m. baigė Kauno Meno mokyklą, vėliau tobulinosi Berlyne, Romoje, Paryžiuje. 1930 m. Lietuvoje įkūrė Nepriklausomų dailininkų draugiją, įsteigė bažnytinio meno muziejų. Nuo 1944 m. gyveno Vokietijoje, 1948 m. Miunchene įkūrė Lietuvių dailės institutą. 1950 m. A. Valeška atvyko į JAV, kur gyveno iki 1993 m., kol nenusprendė grįžti į Tėvyne. Lietuvoje gyveno iki mirties (1994 m.) Kaune.

A. Valeškos darbų palikimas labai įvairus. Iki karinės Lietuvos jis buvo žinomas kaip tapytojas, vitražistas, dekoratorius, visuomenės veikėjas. Toks jis liko ir, atrodo, nepažeistas kūrybai ir veiklai metais.

Kauno paveikslų galerijoje eksponuojamos kelios dešimtys drobių, sukurtų iki 1940 m. Tai linksmos ir nuotaikingos rudenio spalvos paveikslai „Pažaislio vienuolynas“ (1930 m.).

Psichologiniu įžvalgumu, racionalumu ir jausmo pusiausvyra į mus žvelgia „Kunigo Antano Sabaliausko — Žalios Rūtos portretas“ ir „Juozo Grušo portretas“ (abu 1930 m.). Vyrauja šaltos spalvos, būtinai atsiranda dailininko mėgstama mėlyna spalva. Dėmesio centre — žmogus, jo laikysena, iškalbinga veido mina, akys. Akys, pasleptos žvilgsniu žemyn. Kiek aukščiau pakeltos akys ramiame, filosofiskame paveiksle „Sena moteris su ryšuliu“ (1940 m.). Autorius čia tarsi naujaučia, nusipėja savo ir visos tautos lemtį ir ateitį. Tai — kelionė (ryšulys prie moters kojų), nelinks-

Adolfas Valeška (1905-1994)

ma, ne savo noru. Visiškai žiūrova suglumina 1944 m. alieju mityta drobė „Vilniaus aikštė pro muziejaus langą“. Iš paveikslu dvelkia ramybė, linksma šventadienio nuotaika. Žmonės vaikšto poromis, arklių traukiamais fajetonais važinėja poilsiaujantys miestiečiai. Netgi mėlyna spalva, kituose paveiksluose tokia šalta ir niūri, čia tarsi perregima, nusileidusi iš dangaus.

Pokarinė Adolfo Valeškos tapyba išlaiko ankstesnių pa-

veikslų koloritą, netgi nuotaiką. „Senos moters su ryšuliu“ nuotaikai artimas 1948 m. Vokietijoje tapytas pvz. „Lietuvaite“. Vėl žvilgsnis nudelbtas žemyn, tik paveikslu fonas iškalbingesnis, gal net simboliškas: dešiniame drobės kampe iš prieblandos žvelgia lietuviško koplytstulpio rūpintojėlis, kairėje — vėjo blaškomi kipariai, mėlynai niūri jūra ir pilkai raudonas dangus.

Kitos A. Valeškos drobės nėra tokios niūrios. Žmogus skaus-

mingai pergyvena, kenčia, bet priekyje mato viltį, išsigelbėjimą. Tokia nuotaika dvelkia paveikslai — „Pavasaris Freiburge“, „Nuėmimas nuo kryžiaus“, „Bronės Jomeikienės portretas“, „Pavasaris pajūryje“.

Pirmieji darbai nuvykus už Atlanto buvo „Geometrizuotos kompozicijos“, bažnyčios Čikagoje interjero projektas, kiti darbai bažnyčioms. Dailininkas daug dėmesio skyrė kulto pastatų dizainui, mozaikoms, vitražams, už ką buvo ne kartą premijuotas. Įspūdingiausias ir parodoje demonstruojamas A. Valeškos vitražas „Popiežiaus Jono Pauliaus II portretas“, sukuriant po pasikėsinimo ir popiežių. Apatinėje vitražo dalyje spindi raudonos žarijos, tačiau žmogus yra pakylėtas ir apsaugotas iš viršaus nusileidusia mėlyno stiklo juosta. Vitražą vainikuoja šešios pakeltos įvairiaspalvės rankų plaštakos ir baltas baldinis suglaustais sparnais.

Kituose dailininko darbuose grįžtama prie autoriui būdingos tapybos manieros, kurioje ženklai ir lietuvių liaudies meno tradicijos, ir Vakarų Europos dailės kryptys ir srovės. Tradicinės mėlynos spalvos derinių variacijos matyti drobėse „Pro dirbtuvės langą“, „Mergaitė su gulbe“, „Bėgimas į Egiptą“. Šiuolaikiškais ieškojimais pasižymi diptichas „Abstrakti kompozicija“, pastelė „Koralų pasaulis“, Gogena primenantį „Havajų mergaitę“ ir kiti.

Adolfo Valeškos darbai surinkti iš privačių kolekcijų. Keli šimtai vitražų, mozaikų projektų, aliejumi tapytų drobių, pastelių žiūrova supažindina su originaliu, savitu menininku, jaudina įprasminant tautos praeitį, tautos kančią ir viltimi.

Jonas Mikelinskas

(Atkelta iš 3 psl.)

pažiūrom, kai ateina tas... iš Majamio su savo doleriais ir rokais. Žmona, kuri per savo gerumą visada sūnui ir dukrai meistriškai demonstruoja, kokia ji tobula, o tu netobulus? Uošvė, kuriai niekada neatsibosta tvirtinti, kad visas namų ūkis guli jai ant sprando, nors seniai turėtų teisę pailseti kaip jos geros draugės iš kito miesto galo? Visus tuos televizorius, radiją, laikraščius ir žurnalus, kurie kaip pasiūtę riejas tarpusavy ir daro gėdą visai Lietuvai prieš visą pasaulį? Tas storas ir plonas knygas, kurias atsiverti vis rečiau ir rečiau, idant nepajustum, jog mirė žmonės visą laiką kvailėjo, kol tu senai?

Ir taip jis stovėjo vidury gatvės, dairesi, neaiškiai suvokdamas, kad jau niekad neberas to, kas padėtų gyventi.

Belieka pratintis mirti.

Tai pasakė jis garsiai, būdamas visiškai sveikas ir nesuapleškęs su protu ir sąžine. Pasakė, sustabdė automobilį, kuris norėjo pro jį prasmukti, palinkėjo vairuotojui laimingo kelio, o pats, užuot patraukęs namo, vėl sugrįžo į kapines, kur, išskėtęs baltus marmurinius sparnus, niekaip negalėjo nuo kapo duobės pakilti mirties Angelas.

Ir taip jis sėdėjo ir žvelgė į tą prikaustytą prie žmogaus kapo Angelą tol, kol nučiuop save be perstojo tyliai kartojant:

— Nepakils nepakils nepakils...

Ir ūmai jis suprato, kad laimingiausias... ne, ne, ne laimingiausias, bet laisviausias pasaulyje žmogus yra tada, kai nieko, absoliučiai nieko nei iš savęs, nei iš kitų nebesitiki ir nebelaukia.

Jis pakilo ir nuėjo namo su dar niekada iki šiol nepajustu liūdnu pasitenkimu, kad tas Angelas ten, prie žmogaus kapo, prikaustytas ir jau niekad nepakils į dangų.

1992. XIII.26.

Vakariniai varpai

Kai jam būdavo sunku ant širdies, kai draugai pavirsdavo priešais, kai nusivildavo visais žmonėmis ir bailių jų gyvenimu, kai visas

pasaulis susipindavo į neįsainiojamą prieštaraimų kamuolį, kai rytą pakildavo iš patalo nebesitikėdamas sulaukti vakaro, kai jau ausyse nenumaldomai aidėdavo laidotuvių maršai, jis keliaudavo į tėviškę, į nedidelę šiltuose medžiuose paskendusią sodybą, kur dieną ir naktį jo laukdavo dvi žmogiškos sielos, mokančios dirbti ir melstis, giedoti ir godoti, be baimės laukti mirties ir prisikėlimo. Pasisrėdavo tenai jis vakare, kai ramiai gesdavo diena, kai be galo ištisdavo šešėliai, kai ilgesingomis vilnimis nuliūdavo vakariniai varpai, kai visas oras prisipildydavo graudaus vystančių žolynų kvapo, kai iš miško išlįsdavo liūdnai susimąstęs didžiulis mėnulio veidas, kai visa žemė ir visas pasaulis būdavo pasirušęs stebuklui... Atkeliaudavo jis nuo upelio pusės vėstančiu taku, kuris ištikimai sergėsi dideles ir mažas basų kojų paslaptis, ir sustingdavo po savo paties kadaise sodintu klevu. Sustingdavo, išsijungdavo iš aplinkos ir tik žvelgdavo. Žvelgdavo ir klausydavosi, kaip tyliai ir dievobaimingai gieda motina ir tetulytė

Labą naktį, Jėzau, dangiškasis Valdove, Leisk man net užmigęs jaust Tavo malonę. Leisk, kad aš Tavo veidą regėčiau Ir Tavo žodžiais pasigerečiau...

Gieda susėdusios diemedžių šešėlyje, prie senų daugybės kryžių kreida paženklinant durų, kurios lygiai paklusniai atsivėrdavo ir lopšiai, ir karstui, ir laimei, ir nelaimei. Žvelgdavo, klausydavosi, svaigdavo nuo palaimingo diemedžių, rūtų ir žirniukų kvapo, jausdavo, kaip skruostus kutena kažkas šiltas ir šūrus ir pamažu atselindavo šventas įsitikinimas, kad dar už minutės kitos ir ateis didysis prarėgėjimas, kuris atsakys į klausimų klausimą — kam gyvename ant žemės.

Ir tai tėsėdavo tol, kol staiga jos liaudavosi giedojusios, suklūsdavo, atsargiai apsidairydavo, pasitaisydavo baltas skareles ir kartu viena kitos klausdavo. Klausdavo akimis, o ne lūpomis.

— Ar man tik taip pasigirdo, ar iš tikrųjų jis atėjo?

Tada jis išlįsdavo iš klevo šešėlio, kurio liemenį kadaise pats savo rankomis įsodino, ir garsiai sakydavo:

— Atėjo, atėjo, kaipgi neatėjo!

1975-1987

Mūsų ieškojimas prasmės

(Atkelta iš 1 psl.)

vėms bei neatsimamoms teisėms, o taipgi principą, kad visa galia ateina iš žmonių. Trumpai tariant, aš kalbu apie moderniosios demokratijos pamatinės idėjas.

Ką toliau žadu sakyti, galbūt skambės išsukiančiai, bet aš vis labiau jaučiu, ir labai stipriai, kad net šių idėjų negana, kad mes

privalom eiti toliau ir gilyn. Noriu pabrėžti, kad sprendimas, kurį jos siūlo, dar vis yra tarsi modernus, paveldėtas iš Apšvietos amžiaus klimato ir iš pažiūros į žmogų ir jo santykį su pasauliu, kurie buvo būdingi Euro-Amerikos sferai pastaruosius du šimtmečius.

Tačiau šiandieną mes esame kitokioje vietoje ir žvelgiame į kitokią padėtį, tokią, kuriai klasiškieji modernūs sprendimai savaime jau neturi patenkinamo atsako. Pagaliau juk neatimamų žmogiškų teisių, Kūrėjo žmogui suteiktų, pats principas išaugo iš tipiški modernios sampratos, kad žmogus — kaip būtis, sugėbanti pažinti gamtą ir pasaulį — buvo kūrinių viršūnė ir pasaulio viešpats. Šis modernusis antropocentrizmas neišvengiamai reiškė, kad Tas, kuris tariamai apdovanojo žmogų neatimamomis teisėmis, pradėjo iš pasaulio dingti. Jis buvo taip toli už modernaus mokslo suvokimo ribų, kad pamažu Jis tapo nustumtas į tam tikrą priviata sferą, jeigu ne tiesiogiai į priviata fantazijos sferą — tai yra tokion vieton, kur viešosios pareigų daugiau nebe-galioja. Aukštesnio už patį žmogų, autoriteto egzistencija paprasčiausiai pradėjo kliudyti žmogiškiems siekiams.

Žmogiškų teisių ir laisvių idėja turi būti jungianti bet kokios prasmingos pasaulio tvarkos dalis. Tačiau aš manau, kad ji turi būti įtvirtinta skirtingoje vietoje ir skirtingu būdu, negu iki šiol bandyta. Kad ji būtų daugiau negu tik šūkis, iš kurio tyčiojasi pusė pasaulio, ji negali būti išreiškiamą praeinančios eros kalba ir ji negali būti tik puta, plūduriuojanti viršlūgstančių tikėjimo vandenių, grynai moksline santykių su pasauliu...

Vienas mūsų laikų filosofas kartą pasakė: „Tik Dievas gali mus dabar išgelbėti“.

Taip, vienintelė tikra žmonių viltis šiandien greičiausiai yra mūsų tikrumo atnaujinimas, su-pratimas, jog esame išsiskinę žemėje ir tuo pačiu metu visatoje. Šis pojūtis daro mus pajėgius transcendencijai. Tarptautiniuose forumuose suėję politautiniuose forumuose suėję politikai gali tūkstančius kartų kartoti, kad naujos pasaulio tvarkos pagrindas turi būti visuotinė pagarba žmogaus teisėms, bet tai nieko nereikš, kol šis imperatyvas neliks iš pagarbos būties stebuklui, visatos stebuklui, gamtos stebuklui, mūsų pačių egzistencijos stebuklui. Tik tas, kuris paklūsta visuotinės tvarkos ir kūrinių autoritetui, kuris vertina teisę būti jos dalimi ir joje dalyvauti, gali nuoširdžiai vertinti save patį ir savo kaimynus ir šitaip drauge gerbti jų teises.

Logiška, kad šių dienų daugia-kultūriniam pasaulyje tikrai patikimas kelias į sambūvį, į taikų sambūvį ir kūrybingą bendradarbiavimą turi prasidėti nuo to, kas glūdi visų kultūrų pašaknyse ir kas slypi be galo giliau žmonių širdyse ir protuose, negu politinė nuomone, įsitikinimai, antipatijos ar simpatijos: tai turi būti pagrįsta savęs peržengimu. Savęs peržengimas (transcendencija) kaip ranka, ištiesta savo artimiesiems, svetimšaliams, žmogiškajai bendruomenei, visiems gyvyms sutvėrimams, gamtai, visatai; savęs peržengimas kaip giliai ir džiaugsmingai patiriamas poreikis būti darnoje net su tuo, kuo patys nesame, ko nesu-prantame, kas mums atrodo tolimai laike ir erdvėje, bet su kuo, tačiau, mes esame paslaptingai susieti todėl, kad kartu su mumis visa tai sudaro vieną pasaulį. Savęs peržengimas — transcendencija yra vienintelė tikra alternatyva išnykimui.

Nepriklausomybės deklaracija,

prieš 218 metų priimta šiame pastate, skelbia, kad Kūrėjas žmogui davė teisę į laisvę. Atrodytu, kad žmogus tą laisvę gali įgyvendinti, tikrai neužmiršdamas To, kuris jam ją suteikė.

Eugenijus Matuzevičius

(Atkelta iš 3 psl.)

patriotas, nors ir su partiečio bilietu). Šaunus, išsilavinęs vyras. Kietas išmintingas. O po kelerių metų ji suėmė KGB. Buvo nuteistas už „nacionalizmą“ ir pasiūstas į lagerius prie Uralo... 1956 m. grįžo. Štai šie žmonės man padėjo, mane globojo (kiek

leido sąlygos). Bet ne kartą mano likimas kabėjo ant kruvino siūlo...

Po Stalino mirties pasidarė lengviau. Atsilo atmosfera. Po kulto sutriuškinimo (Chruščiovo laikais) jau atsikvėpė lengviau, laisviau. Ir kūrybai atsivėrė kai kurios naujos galimybės. Pradėjo grįžti kaliniai, tremtiniai. Grįžo ir mano brolis Leonardas iš Komijos. Už vieną patriotinį eilėrašį buvo gavęs 10 metų. Sovietinis režimas liko, bet jau buvo daug lengviau... Ir kūrybinis gyvenimas atgijo. Buvo daugiau kūrybinės laisvės. Aš nuo 1960 metų išleidau daugiau kaip dešimt eilėraščių knygų. Daug poezijos verčiau iš kitų tautų kalbų.

O paskui atėjo 1987-88 metai, Sąjūdis, Atgimimas, Nepriklausomybės atkūrimas, 1991 metų sausio 13-oji. Buvau viso to dalyvis. Kova ir viltis. Po leidyklos ir konsultanto darbo, tiesa, dirbau beveik 12 metų *Literatūros ir meno* redakcijoje. O dabar esu varganas pensininkas. Ekonominė situacija Lietuvoje sunki, skurdi, 1991 m. liepos 7 d. mirė mano žmona Genovaitė (vėžys!).

Vilnius. 1994 m. gegužės 15 d. „Smagu, žalia dabar Lietuvoje. Pats ievų žydėjimas. Žydi ir kaštonai. Pavasaris... Po kelių dienų važiuosiu į Krinčiną savo „daržų“ žiūrėti. Ten pabūsiu 8-10 dienų. Savijauta pušėtina. Tik, deja skurdas... Vis dažniau sveikata sušlubuoja.“

Krinčinas. Gegužės 18. Siunčiu linkėjimus iš Krinčino, iš tavo vaikystės ir jaunystės parapijos, iš Lietuvos šiaurės. Čia dabar „tvarkau ūkį“. Yra čia šeimininkė mano bičiulė (Stasė). Be jos nedaug „ūkio darbuose“ tenviektiau. Vis dėlto sveikata vis dažniau sušlubuoja. Bet bandau laikytis, nepasiduoti.“

Ir paskutinis laiškas. Data 1994 birželio 18. Vilnius.

„Kas geresnio, linksmesnio jūsu padangėje? Mes gyvename gana rūškanai... Visą laiką kažkoks politinis nerimas, kažkoks kraupokas nujautimas. Šalia — Rusija... Pavojainga kaimynystė. Be to, labai smunka „asmeninė“ ekonomika. Kainos nežmoniška kyla. Algos 4-5 kartų mažėsnes (turiu omeny valdininkus, mokytojus, gydytojus ir kt.). Kaip pragyventi?“

Išsiuntęs šį laišką vėl nuvažiojo į Krinčiną ir pirmadienio vakare, birželio 20 dieną, atsisėdo prieš saulutę pasišildyti ir... širdis nustojo plakti. Greitoji pagalba atvyko. Bet jau buvo per vėlai.

Amžinam poilsiui prigludė Vilniaus Antakalnio kapinės, dalyvaujant laidotuvių Lietuvos vyriausybės atstovams ir daug velionio draugų rašytojų ir poetų.

Adolfo Valeškos „Sena moteris su ryšuliu“ (1940 m.)